

Course: History of the Eastern and Western philosophy

Lecture 1: Development of humanistic philosophy in Italy

Lecturer: Dr. Gulnoz Ruzmatova

**ITALIYADA
GUMANIZM
FALSAFASINING
RIVOJI**

Dante, Marsiliy, Petrarka, Valla, Solyutati

Reja

Uygʻonish davri falsafasining rivoji.

Renessans davrining oʻziga xos xususiyatlari.

Gumanizm madaniyatining vujudga kelishi va ahamiyati.

Dante Aligyerining koinot tuzilishi haqidagi qarashlari.

Franchesko Petrarka ijodida antropotsentrik qarashlar.

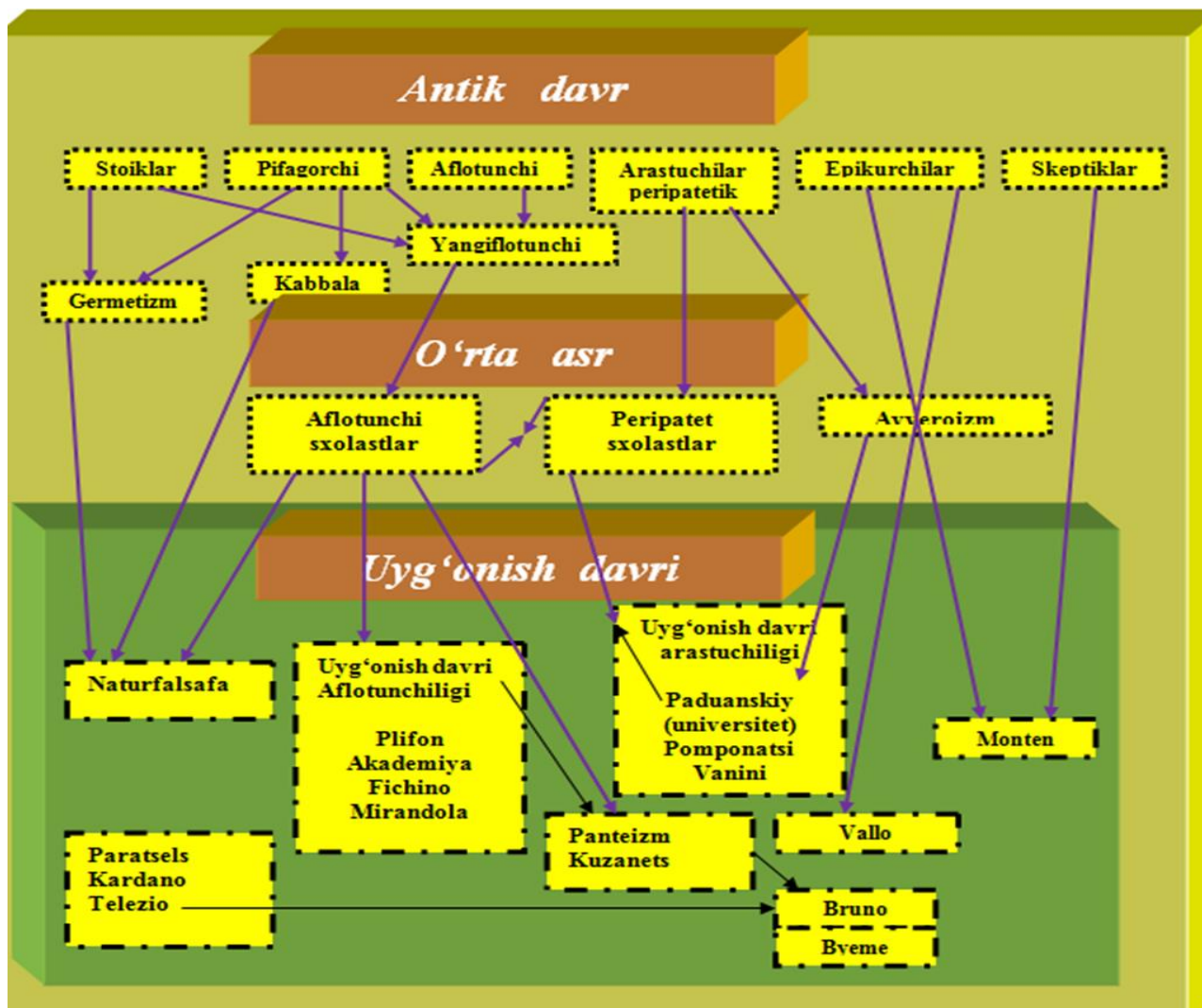
Lorenzo Vallaning gedonistik individualizmi.

Tayanch soʻz va iboralar:

Uygʻonish davri, renessans,
gumanizm, teotsentrik,
antropotsentrik,
sekularizatsiya.

Italiyada gumanizm falsafasi bo'yicha atroflicha va chuqur bilimga ega bo'lish; gumanizm davri falsafasi bilan boshqa ta'limotlarni qiyosiy tahlil qilish; ushbu davr falsafasi bo'yicha talabalarning bilimini kengaytirish; falsafiy manbani tahlil qilish ko'nikmalarini.

YEVROPADA UYG'ONISH DAVRI FALSAFASINING MANBALARI VA YO'NALISHLARI

1	Bu davrda qadimgi yunonlar ma'naviyati, turmush tarzi, fikrlash usullari qaytadan tiklandi, renessans, ya'ni uyg'onish deyilishining asl sababi ham shunda.
2	Bu davr madaniyati, yuqorida aytilganidek, gumanistik xarakteri bilan ajralib turadi.
3	Bu davri falsafasi antisxolastik va antropotsentrik xarakterga ega bo'lgan.
4	Bu davrda tabiat talqiniga yangicha yondashildi: u inson bilimlarining manbai sifatida o'rganila boshlandi.
5	Inson tabiati va jamiyat mohiyati to'g'risidagi tasavvurlar o'zgardi.

Uygʻonish maʼnosini bildiradi. Renessans insoniyat maʼnaviy taraqqiyotidagi uygʻonish davri XV asrdan Yevropada boshlanadi. Tabiiyki, ushbu ijtimoiy-tarixiy jarayon Yevropaning turli mamlakatlarida turlicha kechadi. Renessans davri Yevropada uch asosiy bosqichni: ilk bosqichi (XIV asr), yetuklik bosqichi (XV asr), va oxirlab qolgan soʻnggi bosqichini (XVI asr) bosib oʻtdi.

- *Renessans* – fransuzcha “*Renaissayce*”

INSONPARVARLIK MANBALARI¹

<i>Buzilganlik sababi</i>	<i>Kurashish usullari</i>
Avveroizmdan olingan “tabiiylikka” urg‘u berish, ya’ni tabiatni o‘rganish.	Inson va inson qalbiga murojaat qilish zarurati tug‘iladi.
Tafakkurning aqliy uslublariga urg‘u berilishi, ya’ni mantiq va dialektika bilan.	Gumanitar fanlarga va ularning uslublariga qaytish zarurati tug‘iladi.

¹PULATOVA D., RUZMATOVA G.M. G‘ARB FALSAFASI TARIXI. DARSLIK. – TOSHKENT: EFFECT-D, 2021. – 496 B. – B. 150, 154, 157.

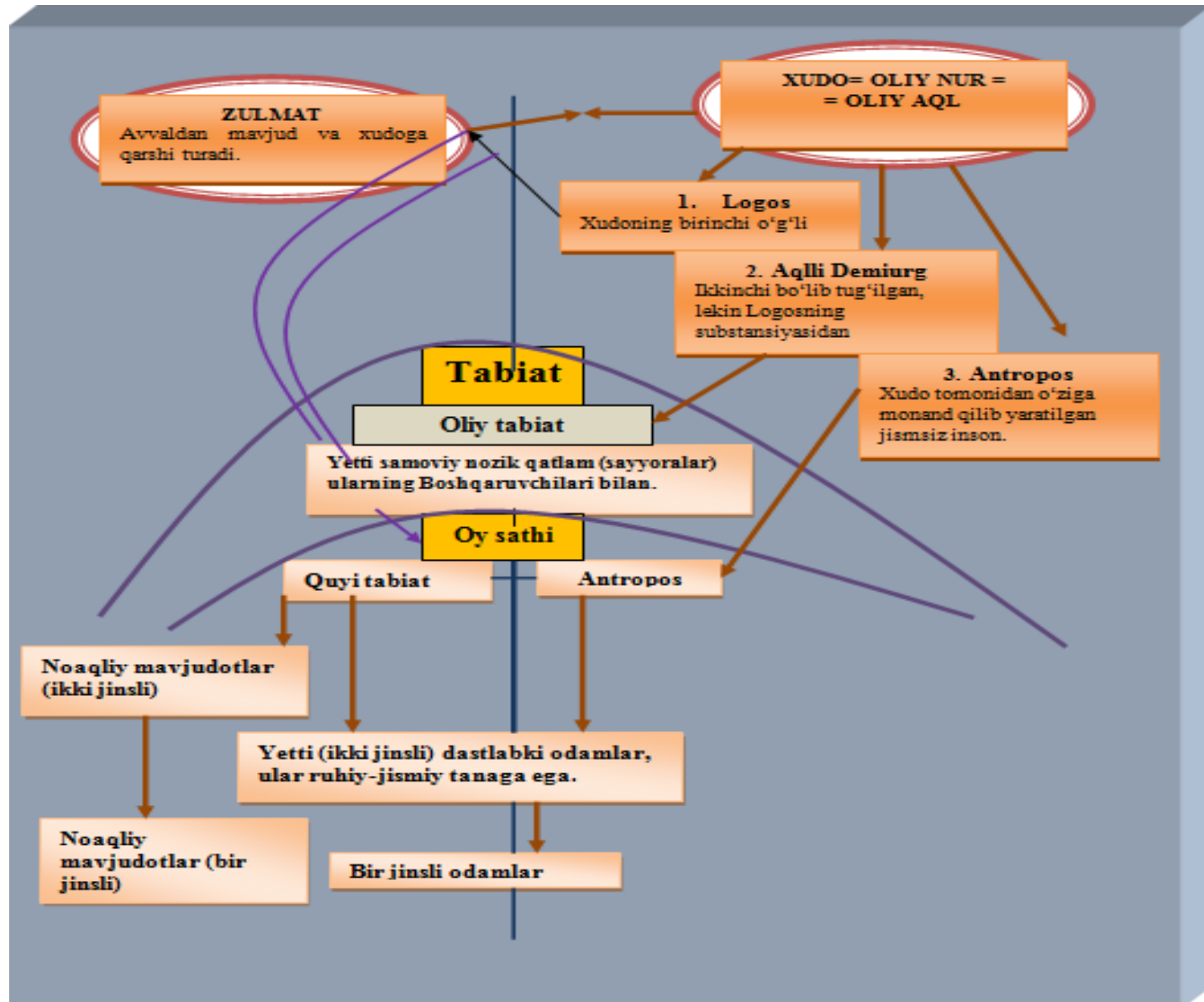

Gumanizm

(lotincha humanus - insoniylik)

Inson shaxsini borliqning asosiga qo'yib, uni ulug'lashga yo'naltirilgan qarashlar majmuidir. Shu ma'noda gumanizm tushunchasi turli tarixiy davrlar va hududlarda tarqalgan turlicha ta'limotlar va dunyoqarash tizimlariga tatbiqan ishlatiladi.

DUNYONING “GERMETIK KORPUS” BO‘YICHA YARATILISHI’ ,

Gumanizm, birinchidan, Yevropa madaniyati taraqqiyotidagi muayyan tarixiy bosqich (Uygʻonish davriga xos) falsafiy-amaliy tafakkur tarzi;

ikkinchidan, borliqqa munosabat va uni idrok etish tizimidir. XIV-XVI asrlardagi Yevropa Renessansi cherkov aqidalarining inson ruhi ustidan mutlaq hukmronligiga qarshi vujudga kelgan harakat boʻlib, tafakkurda gumanizm shaklida namoyon boʻldi.

**ilk
gumaniz
m – XIV
asrning
30-90-
yillari;**

**gumaniz
mning
yuksalishi
– XIV
asrning
birinchi
yarmi;**

**bevosita
gumanistik
talqindagi
neoplatoniz
mning tarkib
topishi – XV
asrning
ikkinchi
yarmidan
XVI asrning
boshlarigac
ha;**

**gumanizm
g'oyalari
mazmunida
n
chekinishlar
va
gumanizm
harakatining
so'nishi –
XVI asrning
ikkinchi
yarmi.**

DANTE ALIGYERI

(1265-1321)

Oʻrta asrlarning soʻnggi, Yangi davrning birinchi shoiri sifatidagi ulkan siymosidir. Dante Florensiyada tugʻilib, Ravennada vafot etgan. Uning dastlabki “Yangi hayot” nomli avtobiografik asari (1292) sonetlar, kansonalar va nasriy lavhalardan iborat. Dante gibellinlarga qarshi kurashdagi ishtiroki uchun oʻz shahridan umrbod badargʻa qilinadi (1302). Mutafakkir falsafiy ruhdagi “Bazm” (1308), “Monarxiya haqida” (1313), “Yer va suv haqida” (1320) risolalarida gumanistik qarashlarni ilgari suradi, davrning muhim ijtimoiy-axloqiy muammolariga javob izlaydi.

DANTE ALIGYERI

(1265-1321)

- ✘ **Dante ijodi o‘z davrining falsafasi, ilohiyoti va fani bilan chambarchas bog‘liq holda rivojlangan. Uning she‘riy ijodida Uyg‘onish davridagi tug‘ilib kelayotgan dunyoqarashning kurtaklari mavjud. Dante xristian dini aqidalarini o‘zgarimas haqiqat deb tan oladi. Lekin u ilohiy va insoniy munosabatlarni yangicha talqin qiladi. U bularning har ikkisini ham bir-biriga zid qo‘ymaydi, balki ularni o‘zaro birlikda deb biladi. Uningcha, xudoni insonning ijodiy kuchiga qarshi qo‘ymaslik kerak. Inson ikki tomonlama: birinchidan, xudo tomondan, ikkinchidan, tabiat bilan sababiy shartlangan.**

DANTE ALIGYERI

(1265-1321)

- ✘ Shoir darbadarlikda koʻrgan-kechirganlarini, olam, hayot haqidagi oʻy-tashvishlarini, ilmiy-falsafiy va estetik qarashlarini shoh asari – “Ilohiy komediya” (1307-1321 yillar)da zoʻr isteʼdod bilan aks ettiradi. Keyinchalik asar “Dantenoma” deb ham yuritilgan. Shoir vafotidan soʻng qoʻshilgan “Ilohiy” soʻzi asarning diniy xarakterda ekanligi uchun emas, badiiy jihatdan yuksakligini ifodalash uchun qoʻllanilgan. Asar “Doʻzax”, “Arosat”, “Jannat” deb ataluvchi 3 qismdan iborat boʻlib, Dantening buyuk klassik shoir Vergiliy yetakchiligida “u dunyoga sayohat” tarzida yozilgan.

DANTE ALIGYERI

(1265-1321)

- ✘ Dantening “Ilohiy komediya”sida do‘zax va arosat olamlarida ham inson jonlari xuddi yerga o‘xshab xilma-xil kechinmalarni boshidan o‘tkazadi. Jonlar u dunyoda ham tinib tinchimaydilar. Yerdagi qilgan barcha ishlari u dunyoda ularni ta‘qib etadi. Dantening bu fikri inson hayotining mohiyati ikkilamchi ekanini bildiradi. Bir tomondan inson o‘lmas abadiy jonga ega bo‘lsa, ikkinchi tomondan uning moddiy hayoti va tanasi o‘tkinchidir. Bu foniq dunyoda inson ijtimoiy harakatlar va siyosiy hayotdan o‘zini chetlashtirmasligi kerak. Shundan kelib chiqqan holatda Dante o‘zining siyosiy-ijtimoiy fikrlarini shakllantiradi. Uning fikricha, jamiyatni eng oqilona tuzumi cheklangan ziyoli monarxiya. Davlatning siyosiy tuzumi diniy ta‘sirdan istisno bo‘lmog‘i kerak. Monarx esa papaning hukmronligiga bo‘ysunmasligi kerak. Dante katolik cherkovining ko‘pgina odatlarini tanqid qildi. Ayniqsa, katolik cherkovini moddiy boylikka qiziqishini va xilma-xil boyliklarga ega ekanligini noto‘g‘ri deb hisobladi.

Italiyada shakllangan gumanistik oqim vakillaridan biri. U «Dunyo himoyachisi», degan risolasida o'z siyosiy qarashlarini, respublikachilik g'oyalari bayon etadi.

FRANCHESKO PETRARKA (1304-1371)

“Birinchi gumanist”, “gumanizmning otasi”, degan nomlar bilan mashhur bo‘lgan. Aretsso shahrida 20 iyul notarius oilasida tug‘ilgan, 19 iyulda Paduya yaqinidagi Arkua shaharchasida vafot etgan. Monpel, Bolonya universitetlarida huquqshunoslikdan ta‘lim olgan. Antik madaniyatining yirik targ‘ibotchisi sifatida juda ko‘p lotin matnlarini yig‘gan. Uning mumtoz lotin tilidagi matnlar to‘plami o‘z davrida yagona edi. Inson shaxsi va uning erk sari intilishi Petrarka ijodining asosini tashkil etadi. Uning falsafiy, siyosiy va estetik qarashlari “Hayotdan bezish” (1342-1343 yillar), “Yolg‘izlikdagi hayot” (1346-1366 yillar), “Taqdirga bardosh berish vositalari” (1358-1366 yillar), “O‘zim va boshqalarning johilligi haqida” (1367-1370 yillar), “Avlodlarga maktub” (1374) kabi risolalarida o‘z ifodasini topgan.

O‘tmish lotin shoirlarining qo‘l yozmalarini yig‘ib, ularni sharhladi. Ba‘zi badiiy asarlari (“Afrika”, 1339-1342 yillar; “Bukoliklar”, 1346-1357 yillar va boshqalar)ni lotin tilida yozgan, lekin italyan tilida yaratilgan ishqiy lirikasi, vatanparvarlik ruhidagi siyosiy she‘rlari (“Mening Italiyam”, “Olijanob ruh” va boshqalar) shoir nomini jahonga tanitdi.

FRANCHESKO PETRARKA (1304-1371)

✘ Petrarka Yevropa poeziyasi tarixida birinchi bo'lib lirikani xristian mistikasi, simvolika va allegorizm ta'siridan chiqardi va dunyoviy ishqni kuyladi. Uning qator lirik she'rlari o'zbek tiliga o'girilgan. U yunon va rim madaniyatini nihoyatda chuqur va har taraflama bilgan nodir mutaxassislardan biri edi. Antik madaniyatga xos bo'lgan dunyoviy hayotdan lazzatlanish g'oyasini Petrarka o'z davrining ommasiga ham singdirishga harakat qildi.

FRANCHESSKO PETRARKA (1304-1371)

✘ F.Petrarka italyan gumanizmining eng buyuk vakillaridan biri. U o'zining "Sonetlar" kitobida madonna Lauraga bag'ishlangan qo'shiqlar bilan bir qatorda o'z davrining siyosiy va ijtimoiy hayotiga tegishli bo'lgan ko'pgina she'rlar yozdi. Petrarka antik davrdagi madaniy merosni italyan jamiyati uchun qaytadan ochdi va uni oddiy italyan xalqining tiliga tarjima qilib keng omma o'rtasida tarqatdi. Shoirning Lauraga bag'ishlangan asarlari "Madonna Lauraning hayotiga" va "Madonna Lauraning vafotiga" qismlarga bo'linib, 317 sonet, 29 kansona, 9 sekstin, 7 ballada va 4 madrigal (madhiya)dan tashkil topgan. U Lauraga bag'ishlab "Zafar tantanasi" (1354) allegorik dostonini yaratdi.

KOLYUCHCHO SOLYUTATI (1331-1406)

Florensiya respublikasining mashhur fuqarolaridan biri Kolyuchcho Solyutati o'zini Petrarkaning shogirdi deb hisoblagan. U Florensiyada gumanistlar maktabiga asos soldi. Petrarkani sxolast faylasuflaridan naqadar katta farq qilishini o'z asarlarida tushuntirib beradi.

KOLYUCHCHO SOLYUTATI (1331-1406)

Gumanistlar antik davr merosini sxolastikaga nisbatan chuqurroq va har taraflama o'rganib chiqdi. Ular Aristotel va Platon asarlari bilan chegaralanib qolmasdan Anaksagor, Demokrit, Epikur, Sitseron, Platon kabi mashhur yunon va rim faylasuflarining asarlarini chuqur o'rganib, tarjima qildi. Gumanistlar antik davr falsafasining xilma-xil oqimlarini chuqur tahlil qilishga kirishdi. Bu tahlil nufuzlarga tayanishga asoslanmas edi. Aksincha, har bir antik falsafiy maktabda o'ziga xos bo'lgan fikrlar tizimini o'rganishga va mualliflar nima demoqchi bo'lganliklarini tushunishga harakat qildi.

LORENZO VALLA

(1507-1557)

V asrining eng yirik gumanistlaridan biri Lorenzo Valla edi. U yirik filolog, qiyosiy tekshirish usulining asoschilaridan biri bo'lgan. Lorenzo o'zining bu usulini Tit Liviy risolalariga, hatto, Injilga ham tatbiq qilgan. U sxolastik mantiqni inkor qilib, unga qarama-qarshi Sitseron rigorizmini qo'yadi. Axloq-odob masalalarida Lorenzo Valla epikurchilikka moyil bo'lib, stoitsizmni inkor qiladi. U insonning tabiiy mohiyatini tan oladi. Lorenzo Vallaning axloqiy ta'limoti individualistik (alohida inson manfaatidan kelib chiquvchi) xaraktyerdadir. Yana shu narsa muhimki, epikurchilikning qayta tiklanishi va yangilanishi davrning falsafiy tafakkuriga unutilgan antik davr atomizmining kirib kelishi uchun katta ahamiyatga ega bo'ldi.

LORENZO VALLA

(1507-1557)

- ✘ **Lorenzo Valla filologik, huquqiy, tarixiy dalillar asosida bu hujjat haqiqiy emasligini isbotlaydi. Axloq-odob masalalarida Lorenzo Valla epikurchilikka moyil bo'lib, stoitsizmni inkor qiladi. U insonning tabiiy mohiyatini tan oladi. Uningcha, insondagi o'z-o'zini saqlash hissining muhim hayotiy tomoni - olijanoblikdir. Shuning uchun har qanday lazzat ham axloqsizlik emas. Lorenzo Vallaning axloqiy ta'limoti individualistik (alohida inson manfaatidan kelib chiquvchi) xarakterdadir.**

LORENZO VALLA

(1507-1557)

- ✘ Axloq-odob masalalarida Lorenzo Valla epikurchilikka moyil bo'lib, stoitsizmni inkor qiladi. U insonning tabiiy mohiyatini tan oladi. Uningcha, insondagi o'z-o'zini saqlash hissining muhim hayotiy tomoni - olijanoblikdir. Shuning uchun har qanday lazzat ham axloqsizlik emas. Lorenzo Vallaning axloqiy ta'limoti individualistik (alohida inson manfaatidan kelib chiquvchi) xaraktyerdadir. Yana shu narsa muhimki, epikurchilikning qayta tiklanishi va Yangilanishi davrning falsafiy tafakkuriga unutilgan antik davr atomizmining kirib kelishi uchun katta ahamiyatga ega bo'ldi.

LORENZO VALLA

(1507-1557)

- ✘ O'rta asr sxolastik falsafasida insonning moddiy ehtiyojlari e'tiborsiz qolib ketar edi. Inson yer hayotidan mamnun bo'lmas, uning fikri-zikri xudoda va u dunyodagi hayotda bo'lishi kerak edi. Bunday dunyoqarash italyan gumanistlarining antropologik fikrlariga zid kelar edi. Ularning fikricha, insonning g'ururi, uning yovvoyi, ibtidoiy holatidan, madaniy holatiga o'tishidadir. Bu madaniy holatda insonning tafakkuri boshqa mavjudotlarnikiga nisbatan tez rivojlanadi, natijada madaniyat va sivilizatsiya yuzaga keladi. Undan tashqari inson g'ururi, uning koinotdagi egallagan o'rni bilan ham belgilanadi. U mikrokosmosdir, ya'ni o'z ichiga butun koinotni jamlab olgan mavjudotdir.

Takrorlash uchun savol va topshiriqlar:

1. Renessans nima?
2. Antropotsentrizmga ta'rif bering.
3. Gumanizm nimani ilgari suradi?

Adabiyotlar:

- ❧ **Йўлдошев С., Усмонов М., Каримов Р. Қадимги ва ўрта аср Ғарбий Европа фалсафаси.. Ўқув қўлланма. –Тошкент: Шарқ, 2002.**
- ❧ **Пўлатова Д., Рузматова Г. Ғарб фалсафаси. Ўқув қўлланма. –Тошкент: PREMIER-PRINT, 2011. -425 б.**
- ❧ **Қобулниёзова Г. Уйғониш ва Янги давр Ғарб фалсафаси анъаналари. Ўқув қўлланма. Қўлёзма ҳуқуқида. –Тошкент, 2013.**
- ❧ **Фалсафа. Қомусий луғат /Қ.Назаров таҳрири остида. –Тошкент: ЎФМЖ, 2005.**
- ❧ **Данте Алигъери. Божественная комедия. –М., 1967.**

E'TIBBORINGIZ UCHUN
RAXMAT!!!